

С. В. Кульчицький

Приватизація

ПРИВАТИЗАЦІЯ — процес передачі об'єктів державної та інших форм публічної власності у приватну власність фізичних або юридичних осіб. П. є одним із головних напрямів переходу від командної до ринкової економіки в посткомуністичних країнах. В Україні П. була започаткована після затвердження ВР України Концепції роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду в жовтні 1991. Для відчуження об'єктів загальнодержавної власності створено центральний орган виконавчої влади — Фонд державного майна України. Згідно з положенням, затвердженим ВР України у липні 1992, він мав розробляти політичний курс на П. державного майна, виступати його орендодавцем і виконувати інші функції управління державною власністю. Обов'язком Фонду державного майна України ставали: розроблення проєктів державних програм П., подання їх на затвердження КМ України, здійснення контролю за виконанням затверджених програм, залучення іноземних інвесторів до процесу П., участь в укладенні міждержавних угод із питань власності та використання державного майна тощо. Відповідно до Указу Президента України «Про регіональні відділення Фонду державного майна України» від 13 грудня 1993 була створена мережа регіональних відділень та представництв, покликана разом із центральним апаратом організувати і проводити П. державної власності, стежити за використанням орендодавцями майна державних підприємств та організацій, сприяти процесові демонополізації економіки і створенню умов для конкуренції виробників. П. майна, що перебувало у комунальній власності, здійснювали органи, утворювані місцевими радами. Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» (1992) почав регулювати порядок передачі державного житлового фонду в приватну власність громадян. Земельний кодекс України в редакції від 13 березня 1992 задекларував можливість переходу земель із публічної власності (держави та органів місцевого самоврядування) у приватну власність фізичних та юридичних осіб. Відчуження орендованого майна започатковано декретом КМ України «Про приватизацію цілісних майнових комплексів державних підприємств та їхніх структурних підрозділів, зданих в оренду» від 20 травня 1993. Зазначені акти створювали первинну законодавчу основу для П. 4 березня 1992 Президент України Л. Кравчук підписав підготовлений ВР України базовий Закон «Про приватизацію державного майна», що діє й донині зі змінами, внесеними наступними законами. Однак у законодавстві залишаються прогалини, які

уможливлюють, користуючись підтримуваними у судах корупційними схемами, здійснювати рейдерські атаки на чуже майно. Перші підприємства були приватизовані ще 1991, але початком процесу П. слід вважати 1992, коли парламент затвердив річну програму в обсязі 22 тис. підприємств. Однак ліві партії спромоглися накласти мораторій на П. державних підприємств аж до запровадження національної грошової одиниці. У результаті 1992 були приватизовані переважно орендні підприємства, що перейшли у власність трудових колективів на підставі укладених раніше договорів оренди з викупом. Усього 1992—93 приватизовано 3599 підприємств (1976 комунальних, 1623 державної власності). 1994 П. прискорилася, але незначною мірою і головним чином за рахунок дрібних комунальних підприємств. Усього було приватизовано 8348 підприємств. Однак на той час більше половини державних підприємств уже знаходилися в оренді трудових колективів із правом подальшого викупу. Т. зв. колективну власність використовували як прикриття для дій керівників підприємств, які формально не були власниками, але контролювали фінансові потоки. Такі керівники нерідко проходили у парламент або знаходили лобістів у депутатському корпусі, щоб за рахунок державного бюджету домагатися дотацій, субсидій і дешевих кредитів для своїх підприємств. Право подальшого викупу фактично перетворювалося на ефективну перепону для П. на конкурентних засадах із виплатою в державний бюджет сум, що відповідали б реальній вартості підприємства. Коли з'являлася можливість для П. орендних підприємств, фактичні господарі нерідко доводили їх до банкрутства, скуповували самі або через посередників знецінені акції та ставали реальними власниками. Такі або подібні їм схеми тіньової П. використовували надзвичайно широко. 1997 П. через оренду з викупом була припинена, однак на той час практично все, що можна приватизувати таким способом, було вже привласнене.

У жовтні 1994 новообраний Президент України [Л. Кучма](#) звернувся до парламенту з посланням «Про основні засади економічної та соціальної політики», в якому значну увагу приділено П. державного і комунального майна. У посланні вперше сформульовано стратегію широкої П., що мала покласти край стихійному розбазарюванню національного надбаня. Зокрема, проголошено, що радикальні зміни у відносинах власності здійснюватимуть на основі посилення, а не послаблення регулюючої ролі держави. Президент зобов'язувався конституційно закріпити свободу підприємництва, встановити межі його правового регулювання, не допускати прийняття органами державної влади та управління актів, які б встановлювали привілейоване становище державних органів і підприємств щодо приватного підприємства, а також організувати боротьбу з корупцією, організованою злочинністю, рекетом. У цьому посланні обґрунтовано доцільність утворення фінансово-промислових груп, що мали складатися із підприємств, пов'язаних між собою єдиним технологічним циклом, а також співпрацюючих із ними банків. Фінансово-промислові групи розглядали як важіль структурної перебудови економіки і залучення інвестицій із внутрішніх і зовнішніх фінансових ринків. Однак ВР України

провалила законопроект і тим самим перекрила шляхи для реалізації прозорої схеми П. великої промисловості. Замість фінансово-промислових груп почали створювати нерегульовані законом монополістичні об'єднання. Використовуючи зв'язки із представниками виконавчої і законодавчої влади, новоявлені олігархи забезпечували собі надприбутки, а державі завдавали величезних збитків. Як правило, лівим партіям вдавалося паралізувати законодавчу роботу парламенту, спрямовану на створення правової бази приватного підприємництва. Прибічникам ринкових реформ довелося подолати найбільший опір з їхнього боку під час прийняття Конституції України 1996. Пропозиції комуністів і прогресивних соціалістів зводилися до вилучення з проекту Конституції статті 41, що проголошувала недоторканим право приватної власності. У кінцевому підсумку стаття набула такого вигляду: «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним». Остаточна редакція виявилася менш визначеною за формою порівняно з тією, що містилася в президентському проекті Конституції, але суть цієї норми лівим фракціям парламенту не вдалося спотворити. Стратегія широкої П. передбачала залучення у цей процес всіх громадян країни. 1995 Фонд державного майна України виготовив до 50-ти млн майнових приватизаційних сертифікатів і створив мережу з понад 1 тис. приватизаційних аукціонів із метою безкоштовного розподілу сертифікатів між громадянами. У пресі розгорнуто масштабну просвітницьку кампанію, в ході якої громадянам роз'яснювали суть і механізми сертифікатної (ваучерної) П. Однак суспільство, яке ще не вийшло з лабет радянської дійсності, не зрозуміло такої ініціативи уряду. За даними моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАНУ (Київ), 38,4 % респондентів у 1994 поставилися до П. негативно, а 34,2 % не знали, що відповісти. Розподіл сертифікатів мав завершитися у червні 1996, але кампанію довелося подовжити на півроку. До початку 1997 видано бл. 80 % приватизаційних сертифікатів. 5,3 млн громадян так і не звернулися по них, а 2,5 млн їх не використали. Керівники підприємств, що підлягали сертифікатній П., почали скуповувати ваучери за безцінь, щоб перетворитися на легальних власників. Формально в Україні з'явилося 19 млн акціонерів, але реально майже ніхто з них не отримав доступу до власності, приватизованої за допомогою їхніх сертифікатів. Право власності на акції здебільшого не оформляли документально внаслідок правової неосвіченості акціонерів. Статутні документи і навіть імена власників акціонованих у такий спосіб підприємств не розголошували. Дрібні акціонери (міноритарії) при всьому бажанні вплинути на процес П. не могли нічого зробити, тому що їхні права не забезпечувалися законодавчим шляхом. Ті, хто контролював процес, позбавляли їх дивідендів, знецінювали акції шляхом додаткового випуску фіктивного акціонерного капіталу, організовували фіктивні банкрутства і, врешті решт, домагалися реального права власності на підприємства. 1992—2002 державний бюджет отримав від П. 5410 млн гривень, тобто 1,1 млрд дол. США. [М. Азаров](#), перший віце-прем'єр-міністр в уряді *В. Януковича*, озвучив 2003 цю цифру, супроводжуючи її таким коментарем: «Виявляється, половину економіки країни оцінили в один мільярд доларів

США. Це вже говорить про те, що приватизація здійснювалася за схемами, далекими від тих, за якими мала здійснюватися за законом. Ми не змогли зробити її інструментом розвитку економіки». Після припинення П. через оренду з викупом Фонд державного майна України почав виставляти на конкурсну П. великі заводи і фабрики, обласні енергетичні компанії, транспортні підприємства. В Україні вже з'явилися покупці, здатні придбати їх, перераховуючи у бюджет мільярдні суми. Відрахування від П. у бюджет справді зросли, але не в очікуваних розмірах. Тісно пов'язані із владними структурами олігархи намагалися не допускати вільної конкуренції, П. великих підприємств здійснювалася на некомерційних конкурсах із великими втратами для бюджету. Всесвітнього розголосу набули П. Нікопольського заводу феросплавів 2003 і Криворіжсталі 2004. Контрольний пакет акцій Нікопольського заводу феросплавів придбав зять Президента України В. Пінчук за 405,5 млн грн, хоча фінансова група «Приват» пропонувала більше 1 млрд грн (реальна вартість цього унікального підприємства багатократно перевищувала й цю суму). 93 % акцій Криворіжсталі придбали підконтрольні [Р. Ахметову](#) і В. Пінчуку структури за 802 млн дол. США. Коли змінилася влада, завод повернули у державну власність, а потім продали на відкритому конкурсі за 4792 млн дол. США. Загалом у 1992—2004 було приватизовано 96,5 тис. об'єктів, з них державної власності — 71,4 тис. За галузями: промисловість — 8564, будівництво — 3750, оптова і роздрібна торгівля, ремонтно-транспортні та торговельні послуги — 38 371, готелі та ресторани — 7085, транспорт і комунікації — 1997, фінансовий сектор — 363.

Із приходом до влади адміністрації В. Ющенко спосіб П. державних об'єктів практично не змінився. 2005 здійснено показовий продаж 4-х підприємств (зокрема Криворіжсталі) на відкритому конкурсі, але стільки ж продали на закритих конкурсах. 2006 на відкритому конкурсі було продано 1 підприємство, на закритих — 8. Станом на 2010 більша частина основних промислово-виробничих фондів належала державі (32 % — у комунальній, 21 % — у державній власності), однак частка приватних підприємств у валовому внутрішньому продукті переважала (47 % за основними фондами). Досвід інших посткомуністичних країн свідчить, що оцінювати П. тільки під кутом зору прибутків бюджету неможливо. У цих країнах прибуткові підприємства переходили у приватну власність, зазвичай, на відкритих конкурсах, але інвестори нерідко одержували неприбуткові заводи і фабрики у власність за символічний 1 дол. США. Головним завданням П. є налагодження ефективної роботи підприємств, передусім шляхом інвестування коштів на їхнє технічне переоснащення. Це гарантує стабільні відрахування коштів у бюджет, сприяє насиченню внутрішнього ринку продукцією і розвитку експорту, забезпечує людей роботою.

Рекомендована література

1. A. Wilson, I. Burakovsky. The Ukrainian Economy under Kuchma. 1996;
2. Правові аспекти приватизації в Україні. Т. 1—2. К., 1996;

3. Contemporary Ukraine: Dynamics Post-Soviet Transformation. 1998;
4. Ущатовський В. Ф. Правові основи приватизації в Україні та її захист від злочинних посягань. К., 1999;
5. Н. Van Zon. The Political Economy of Independent Ukraine. 2000;
6. Кульчицький С. Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні. К., 2001;
7. Українська приватизація в спогадах та роздумах. К., 2001;
8. Аслунд А. Розбудова капіталізму: Економічні перетворення в країнах колишнього Радянського Союзу / Пер. з англ. К., 2003;
9. Кучма Л. Своїм шляхом: Роздуми про економічні реформи в Україні. К., 2004;
10. Паніна Н. Українське суспільство 1994—2005: Соціологічний моніторинг. К., 2005;
11. Воронов І. О. Демократичний транзит: Політико-владні трансформації. Кн. 1—2. К., 2006;
12. Дубровський В. та ін. Умови завершення приватизації в Україні: Аналітичний звіт та рекомендації для Державної програми приватизації. К., 2007;
13. Касьянов Г. Україна 1991—2007: Нариси новітньої історії. К., 2007;
14. Змагання за інвестора: Так Олександр Рябченко розуміє сенс процесу приватизації // День. 2010, 9 квіт.

Бібліографічний опис:

Приватизація / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-883377>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).